Angela Savin-Zgardan

CAUZE INTRALINGVISTICE ÎN FORMAREA UPS

În cele ce urmează ne-am propus să cercetăm anumite aspecte ale motivației apariției şi utilizării UPS, explicată prin legitățile interne ale limbii, problema imaginii care este strâns legată de motivația şi demotivația UPS în raport cu îmbinarea liberă de pe axa sintagmatică a limbii, precum şi alte probleme ce se referă la tematica dată. Vom proceda la analiza materialului glotic din română, efectuată în raport cu cel din franceză sau italiană, limbi neolatine ca şi româna, precum şi din rusă, limbă participantă în diglosia limbii române, şi din bulgară, limbă din arealul balcanic. UPS sunt comune pentru un grup de limbi (fie înrudite sau neînrudite), care au luat naştere independent unele de altele (în aceeaşi perioadă sau perioade diferite) datorită felului comun al vorbitorilor de diferite limbi de a gândi, de a se confrunta cu aceleaşi fenomene sociale, politice, culturale, naturale etc. sau în urma convieţuirii îndelungate într-un spaţiu geografic comun, sau grație relațiilor economice strânse, sau datorită procesului de migrare intensă a populației etc. [9, p. 54].

1. Una din motivațiile transformării semantice a UPS este **schimbarea sensurilor** componentelor lor. Majoritatea UPS noi apar ca rezultat al schimbării sensurilor îmbinărilor libere de cuvinte, iar locuțiunile – în urma trecerii îmbinării libere de cuvinte în îmbinări stabile de cuvinte, de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică. Prin schimbarea sensului se înțelege orice deviere a semanticii care duce la pierderea sensurilor proprii ale componentelor UF şi la apariția unor noi sensuri, realizate numai la unitatea data. Deşi UPS (în speță UF) apar pe bază de imagini, mai târziu, la etape anumite şi sub influența unui şir de factori lingvisticii mai întâi de toate semantici, ele pot să-şi piardă caracterul de imagine. În cazul dat are loc demotivația UPS. Astfel se explică existența UPS cu imagine şi a celor fără imagine.

Schimbarea prin imagini a sensului în funcție de caracterul transformării semantice la îmbinările date de cuvinte poate fi metaforică sau metonimică, ceea ce duce respectiv la formarea UPS metaforice şi metonimice [5, p. 26-28]. Deosebirea UPS de metaforă poate fi efectuată prin interpretarea exprimării enunțului, condiția de bază fiind utilizarea obligatorie a cuvintelor în funcțiile lor sintactice primare. Metaforele de autor şi alte procedee stilistice la interpretarea enunțului trebuie să capete, alături de reprezentarea prin imagini a conținutului, şi o reprezentare nefigurată, fără imagini. Aşa, de exemplu, fraza: *De ce mă priveşti cu lacurile tale albastre?* capătă la interpretare forma: *De ce mă priveşti cu ochii tăi, asemenea a două lacuri albastre?* Iar expresia: *bună treabă*! capătă semantica *treburile sunt proaste, lucrurile merg prost*. Semantica UPS date nu poate fi explicată prin figuri stilistice, întrucât lexemele din care sunt formate şi-au pierdut sensurile lor, au căpătat semne false şi toată sintagma a căpătat un sens nou al unui tot întreg. Unica reprezentare a conținutului semantic al UPS la interpretare este ideograma - desemnarea sensului.

Comparând formarea sensului cuvântului şi al UPS, putem vorbi despre faptul că formarea semanticii acestei unități glotice e asemănătoare cu apariția sensului metaforic, figurat (în sens larg) al cuvântului. Apariția sensului metaforic, figurat al cuvântului, de regulă, nu depinde de apariția noilor obiecte sau noțiuni; el e legat de capacitatea oricărui purtător al limbii de a reacționa individual la lumea înconjurătoare şi de a folosi mijloacele

BDD-A6608 © 2010 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:50:00 UTC)

de expresie pe care le are pentru transmiterea percepţiilor sale subiective care pot deveni bunul întregului colectiv de limbă [10, p. 18].

Valoarea conotativă este proprie UF, ele fiind unităţi glotice expresive ce au rolul exprimării atitudinii vorbitorului faţă de realitatea înconjurătoare. Locuţiunile şi expresiile verbale sunt unităţi denominative, astfel lipsind imaginea, valoarea conotativă. Însă există o serie de locuţiuni care au imagine, ele apropiindu-se de UF. În cadrul lor a avut loc transformarea semantică a componentelor pe baza schimbării valorii semantice. Un fenomen similar are loc la unele echivalente analitice ale adjectivului [7]. Aceste construcţii sunt modelate şi totodată individuale. Se iscă întrebarea: cum să demonstrăm formal că acestor locuţiuni le este caracteristică schimbarea metaforică a semanticii componentelor? Ne poate ajuta metoda substituirii contextuale, esenţa căreia constă în stabilirea posibilităţii înlocuirii îmbinării date şi a identificatorului său în condiţii textuale adecvate. Comp.: *a-şi aduce aminte = a-şi aminti, a-şi aminti = a-şi aduce aminte.* O astfel de substituire nu este posibilă pentru LV *a o rupe la fugă*, de exemplu, fiindcă ea nu poate fi identificator pentru sinonimul său lexical *a fugi.* Comp.: *a o rupe la fugă = a fugi, a fugi # /a o rupe la fugă.* Din exemplele analizate deducem că în caz dacă substituirea contextuală are un caracter unilateral (A=B, dar B#A), în îmbinarea identificată are loc schimbarea valorii semantice a componentelor.

Despre existenţa raportului de genul celui menţionat mai sus vorbeşte S. 1 referitor la corelaţia dintre parasemanţi, în legătură cu posibilitatea utilizării denumirii de gen în locul denumirii de specie, şi nu invers. Dacă considerăm că verbul corelat *a fugi* se afla în situaţia arhilexemului şi se prezintă ca denumire de gen care poate fi utilizat în locul locuţiunii *a o rupe la fugă,* ce se află în situaţia alolexului şi este denumirea de specie, atunci „lexul ce manifestă arhilexemul capătă posibilitatea de a se actualiza în calitate de alolex al lexemului de rang inferior. Utilizarea opusă nu e corectă: lexul ce manifestă un lexem de rând nu poate fi utilizat în calitate de alolex al arhilexemului, fiindcă s-ar considera că ultimul posedă particularităţi semantice ce nu-i sunt caracteristice" (de ex., diferită imagistică ca şi în cazul dat – *n.n.*) [1, p. 95].

Dar dacă substituirea contextuală este bilaterală (A=B şi B=A), rezultă că identificatorul şi îmbinarea identificată se pot schimba cu rolurile, adică UPS este lipsită de transformarea valorii semantice a componentelor, în cazul dat având loc doar slăbirea semanticii componentelor [5, p. 173].

2. Motivaţia unei mari răspândiri a UPS este **slăbirea sensurilor lexicale** a componentelor lor. La această formă de transformare semantică, componentele UPS, asupra cărora se răspândeşte o astfel de transformare, nu-şi pierd complet sensurile lor proprii. Aceste componente nu capătă un conţinut nou, dar o funcţie de intensificare a expresiei. De ex.: în UPS *urât ca moartea* partea transformată semantic *ca moartea* nu introduce nimic nou în conţinutul semantic al adjectivului *urât*, dar numai ajută la intensificarea caracteristicii, pe care o exprimă. De comparat cu UPS franceză *laid a fair peur*, partea transformată semantic *fair peur* (ad.lit. – produce groază) nu introduce, de asemenea, nimic nou în conţinutul semantic al adjectivului *laid* [5, p. 29].

Cu toate acestea, forma dată a transformării semantice duce la apariţia în cadrul UPS a planului dublu, ceea ce le apropie de UF, care apar pe baza schimbării prin imagine a sensului. Comp.: rom.: *a râde în barbă*, fr. *rire sous (la) cape* – a râde pe furiş (schimbarea sensului), rom.: *a leşina de râs*, fr.: *rire à se faire mal aux côtes* – a ce prăpădi de râs (slăbirea sensurilor lexicale ale componenţilor).

BDD-A6608 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:50:00 UTC)

3. O mare importanţă în limbă o au UPS cu **elipsă.** Pentru UPS în limba română sau franceză, de exemplu, e caracteristică elipsa care apare în condiţii concrete ale comunicării, în vorbire. În plan etic, UPS eliptice se formează prin eliminarea componentelor lexicale din îmbinările stabile de cuvinte. Ca rezultat structura lor se simplifică**.** Eliminate pot fi cuvintele care se găsesc atât în prepoziţie, cât şi în postpoziţie. Comp.: a) *nici vorbă!, nici gând* (*să spun*)! – (*aller dire cela) à d'autres!; a da pinteni* (*calului*) – *piquer des deux* (*eperons*); *ţi-ai găsit* (*prostul*) – (*je ne suis*) *pas si bete* (*que vaus pensez*)!; *mănăstire într-un picior* (*ghici ciupercă ce-i*), *na-ţi-o bună* (*că ţi-am dres-o*)! ş.a.

4. Motivaţia UPS poate fi condiţionată de păstrarea în componenţa ei a **arhaismelor**. Transformarea semantică a UPS arhaice consta în faptul că ele, datorită existenţei în componenţa lor a cuvintelor şi construcţiilor învechite, sunt percepute de vorbitori ca nişte construcţii noi, sensul cărora nu poate fi dedus din sensurile componentelor din simplu motiv că aceste componente sunt lipsite de semantica actuală. De ex.: UPS *a se duce buhul* – „a se duce vestea" la I. Creangă: *…mi* ***se duse buhul*** *despre pozna ce făcusem, de n-aveam cap să scot obrazul în lume de ruşine* (Amintiri, p.41). *A huis clos* şi-a păstrat în limba franceză sensul său primordial „cu uşile închise". Cu toate acestea prezenţa arhaismului (substantivul *huis* – „uşă") i-a făcut forma sa internă neînţeleasă pentru purtătorii limbii concrete, care percep această unitate ca o unitate integrală a limbii [5 p. 30). În expresia *n'avoir maille à partir* este absenţa articolului înaintea substantivului, iar în expresia *à la queu leu leu* – absenţa prepoziţiei [4, p. 90].

În limba română pe baza cuvântului latin *pes, pedis* – „picior" s-a format cuvântul *pez* (în formă palatalizată *chez* cu pl. *chegi*). La D. Cantemir întâlnim acest cuvânt în următorul context: *Au zis, că glasul corbului iaste spre chez bun*. Înţelesul de „semn (bun) rău" al cuvântului *chez* pare a fi venit din credinţele populare. După cum porneşti dimineaţa cu piciorul drept ori stâng, aşa îţi va merge toată ziua [3, p. 178].

Mai propunem câteva exemple de arhaisme lexicale, depistate la Ion Creangă în *Amintiri din copilărie. A mânca papară: Smărăndiţa* ***a mâncat papară***…(Amintiri, p. 5.). Ideograma acestei UPS este „a mânca bătaie, a fi bătut sau certat cu asprime". Această locuţiune verbală o depistăm doar în limba română, alte limbi neatestând o astfel de unitate de limbă polimembră.

Claie peste grămadă: *…vedem în prund câţiva oameni* ***claie peste grămadă*** *şi unul din ei mugind puternic* (Amintiri, p. 10). Este o locuţiune tipică românească. Ideograma: unul peste altul, în dezordine.

A nu şti nici o boabă: *Dacă nu* ***ştii boabă de carte****, cum ai să mă înţelegi*? Ideograma: a nu şti/ a nu pricepe. (Amintiri, p. 14).

Poate fi vorba nu numai despre arhaisme lexicale propriu-zise ca cele citate mai sus. Uneori avem de a face cu un arhaism semantic ca, bunăoară, în expresiile: *a lua la rost, pe de rost*, unde *rost* posedă semantica arhaică de *gură* [3, p. 178].

Arhaism de natură fonetica avem în locuţiunea conjuncţională *vasăzică (vrasăzică*) sau în locuţiunea verbală *a scormoli(a scormoni) la inimă*, depistată la I. Creangă: *…n-aveam cap să scot obrazul în lume de ruşine; şi mai ales acum, când se ridicase câteva fete frumuşele în sat la noi şi începuse* ***a mă scormoli*** *şi pe mine* ***la inimă*** (Amintiri, 41***).*** Arhaisme morfologice sunt formele *boale* (din *a băga în boale*) şi *câmpii* (*din a bate câmpii*), care sunt forme de plural necorespunzătoare normei literare contemporane. Aşa la I. Creangă întâlnim: *Căci dacă ai sta să faci voie rea de toate, zău, ar trebui de la o vreme* ***s-apuci câmpii*** (Amintiri, p. 49). Normele morfologice actuale indică formele: *boli, câmpuri*. De natura sintactică sunt arhaismele în UPS a-i *veni de hac (cuiva), a avea de furcă*, pentru că verbele *a veni* şi *a avea* în limba contemporană nu se asociază cu actanţii săi cu ajutorul conjuncţiei *de* în astfel de cazuri.

BDD-A6608 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:50:00 UTC)

5. O altă motivaţie a existenţei şi utilizării UPS este **etimologia populară**. Acest tip de formare a UPS consta în faptul că **u**nul din componentele îmbinării de cuvinte este substituit sau printr-un omonim, sau printr-un paronim. Ca rezultat al unei asemenea substituiri îmbinarea dată capătă un caracter frazeologic, întrucât între componente se instaurează astfel de relaţii, care fac ca sensul întregului să nu fie egal cu sensul părţilor componente. Etimologia populară duce la demotivaţia UPS care e condiţionată de încălcarea legăturilor logico-semantice dintre componentele lor. Comp.: a) *dormir la grasse matinée* – a dormi până târziu, în loc de *dormir la grande matinée*); *faire chou blanc* – a suferi un eşec, în loc de *faire coup blanc*; *tomber dans les pommes* – a leşina, în loc de *tomber en pames*) [5 p. 30]. Sau alt exemplu: expresia *au diable Vauvert* devine în limba populară *au diable auvert* sau *au diable vert* [4, p. 9l].

6. O altă cauză de motivaţie privind apariţia UPS este **antonimia.** De ex.: *nu e rău fără bine; negru pe alb; în lung şi în lat; pe viaţă şi pe moarte; nici laie, nici bălaie* ş.a. La fel pot apărea UPS pe baza contrastului, paralelismului, pe baza contrapunerii cuvintelor care fac parte din acelaşi şir semantic. De ex.: a) *a face din ţânţar armăsar, nu e rău **fără** bine, nici câine, nici ogar, a da în stânga şi-n dreapta* ş.a.; b) *c'est le jour et la nuit* se spune despre două lucruri foarte diferite, *aller du **petit** au grand* – a începe cu lucruri mici pentru a ajunge la cele mai mari, *passer du blanc au noir* – a trece de la o extremitate la alta, *faire la pluie et le beau temps* – a fi influent, atotputernic, *cela ne lui **fait** **ni** chaud ni froid* – această îi este indiferent, *discuter le pour et 1e contre* – a discuta două opinii contrare (4, p. 9l**);** c) *из мухи делать слона, из огня да в полымя, нет худа без добра, переливать из пустого в порожнее, валить с больной головы на здоровую* ş.a. [2, p. 128-129].

7. UPS pot fi formate pe baza **sinonimiei**: *a fugi de aoleo şi a da peste aleoleo, a trece prin ciur şi dârmoi, a se face oale şi ulcioare, râde hârb de oală spartă* etc.

8. Există UPS care au fost formate pe baza **jocului de cuvinte**, de încurcătură: a) *astă vară la crăciun, pe vremea lui Ciubăr Vodă, la paştele cailor, pe vremea lui Fazvante (chiorul)* etc. b) *без году неделя*; *кормить завтраками*; *прокатить на вороных* ş.a. Expresia *откладывать в долгий ящик* sună de asemenea ca u n joc de cuvinte, întrucât în limba rusă contemporană cuvântul *долгий* din componenţa UPS în combinare cu cuvântul *ящик,* dezvăluind sensul de bază al frazei, este perceput ca o expresie cu echivoc [2, p. 128-129]. Aşadar, sensul figurat al UPS este o sursă potenţială pentru crearea jocurilor de cuvinte şi a metaforelor, ceea ce creează o motivaţie în plus pentru crearea şi utilizarea UPS. Legătura dezvoltării UPS de acest tip cu formele gândirii poetice era subliniată de A. 10: „Poetica elementară a limbii, adică sensul figurat al unor cuvinte aparte şi al îmbinărilor stabile, cât ar fi ea de evidentă, este foarte mică în comparaţie cu posibilitatea limbii de a crea expresii din îmbinări de cuvinte, indiferent de faptul, dacă sunt figurate sau libere" [10, p. 104].

9. O altă motivaţie a creării UPS sunt **mijloacele eufonice şi formal-gramaticale – asonanţele de rimă, aliteraţiile**. De ex., a) *prin oale şi ulcele, a fi mare şi tare, coate goale traistă uşoară,toată ziua bună ziua* etc.;

b) *conter monts et merveilles* – a povesti lucruri care provoacă admiraţia, *n'avoir ni bure ni buron* – a nu avea cu ce se îmbrăca; *n'avoir ni vent ni voie de qn* – a nu avea nici o noutate, *demander cch à cor et à cri* – a insista zgomotos pentru a obţine ceva, *n'avoir ni feu ni lieu* – a fi fără adăpost; *n'avoir ni foi ni loi* – a nu avea nici religie, nici conştiinţă;

c) *Федот да не тот; еле-еле душа в теле*; *всякой твари по паре* (cu aluzia la mitul despre corabia lui Noe); *днем с огнем поискать (sau не сыскать, не отыскать);*

BDD-A6608 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:50:00 UTC)

что было, то сплыло; хлопот полон рот; то пусто, то густо; ни кожи, ни рожи; ни ладу, ни складу; ни ложки, ни плошки; ни ответу, ни привету; ни слуху, ни духу; вот так штука Капитана Кука; не в службу, а в дружбу ş.a. [2, p. 130-131].

UPS se mai pot forma şi pe baza tautologiei, repetării: *sfânta sfintelor, din an în an, din gură în gură, la urma urmei, bună ziua toată ziua.*

Concluzie: 1.Unele cauze ale **motivației a**pariției şi utilizării UPS în limbă sunt următoarele: elipsa componentelor UPS; arhaismele în componența UPS; sinonimia componentelor; jocul de cuvinte, de încurcătură; mijloacele eufonice şi formal-gramaticale – asonanțele de rimă, aliterațiile**. Demotivația** sensurilor componentelor UPS are loc în următoarele cazuri: schimbarea sensurilor componentelor; slăbirea sensurilor lexicale; etimologia populară.

Referințe bibliografice

1. Бережан С. Г. *Семантическая эквивалентность лексических единиц*. – Кишинев, Штиинца, 1973.

2. Виноградов В. В. *Избранные труды. Лексикология и лексикография*. – Москва, Наука, 1977.

3. Корлэтяну Н. Г. Лимба молдовеняскэ литерарэ контемпоранэ. Лексиколожия. – Кишинэу, Лумина, 1992.

4. L. N., Movchovitch N. A. *Precis de lexicologie du francais moderne*. – Moscou, 1959.

5. Назарян А. Г. *Фразеология современного французского языка*. – Москва, Высшая школа, 1976.

6. Назарян А. Г. *Фразеология современного французского языка*. – Москва, Высш. шк., 1997.

7. Попа Г. Д. *Структурно-семантический и функциональный статус аналитических эквивалентов имени прилагательного в современном молдавском языке*. Автореф. дис. … канд. филол. наук. Кишинёв, 1991.

8. Потебня. А. А. *Из записок по теории словесности*. – Харьков, 1905.

9. Соловьов В. П. *К вопросу об устойчивых словосочетаниях в современном молдавском литературном языке*. Дис. … канд. филол. наук. Киев-Кишинев, 1952.

10. Черданцева. Т. З. *Язык и его образы*. – Москва, 1977.

Teste literare

Amintiri: Ion Creangă. *Opere.* – Chişinău, Literatura artistică, 1981.

Institutul de Filologie al AŞM

BDD-A6608 © 2010 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:50:00 UTC)